

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

ЯЦИШИНА АНАСТАСІЯ МИКОЛАЇВНА

УДК: 159.922.76-056.49-047.54(043.315)

**ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ КОРЕКЦІЇ ЕМОЦІЙНО-ДЕСТРУКТИВНОЇ
ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Одеса – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор психологічних наук,
професор, дійсний член НАПН України
Чебикін Олексій Якович,
Державний заклад
«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», в.о. ректора

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор
Томчук Михайло Іванович,
Комунальний вищий начальний заклад «Вінницька академія неперервної освіти», професор кафедри психології;

кандидат психологічних наук, доцент
Можаровська Тетяна Вікторівна,
Поліський національний університет,
доцент кафедри психології.

Захист дисертації відбудеться «29» вересня 2021 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.03 у Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, конференц-зала.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий «27» серпня 2021 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

О. Г. Бабчук

О. Г. Бабчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження обумовлюється перш за все, достатньо складними та недостатньо розкритими механізмами, які можуть характеризувати певними детермінантами емоційно-деструктивної поведінки. Ускладнює процес пізнання даного феномену відсутність єдності у фахівців розуміння змісту емоційно-деструктивної поведінки та її ознак. З іншого боку, існує великий запит практики до діагностики попередження та корекції емоційно-деструктивної поведінки. Аналіз наукових робіт свідчить, що в різних, як вітчизняних так і зарубіжних дослідженнях, даний феномен переважно вивчається фрагментарно, чи опосередково, і лише в деяких дослідженнях робляться спроби підійти до його пізнання системно.

Узагальнюючи різні дослідження (Я. С. Андрушко, О. І. Бондарчук, Д. Т. Гошовська, М. О. Гребенюк, Л. Г. Гребенщикова, Т. О. Донських, К. В. Злоказов, Ц. П. Короленко, В. Р. Коник, В. Б. Куліков, С. Д. Максименко, В. Р. Павелків, Л. Б. Шнейдер, О. Я. Чебикін) можна говорити, що проблема емоційно-деструктивної поведінки є різних видів. Значна кількість робіт присвячена корекції емоційно-деструктивної поведінки (О. П. Абухажар, Н. М. Акімова, Н. М. Апетик, В. В. Білецька, М. Р. Бітянова, О. І. Ворона, М. Н. Заостровцева, О. Н. Істратова, І. В. Козубовська, М. О. Панфілова, Л. В. Пасечнік, І. П. Підласий, Н. В. Перешеїна, Г. В. Товканець, О. В. Шарапова, С. М. Томчук).

Типовим підходом до оцінки цієї проблеми залишається дані різних спостережень, яке не завжди підходить у зв'язку з відсутністю чітких науково-методичних даних з даного питання, які можуть бути рекомендовані практичному психологу, вчителю. Серед пояснень причин виникнення емоційно-деструктивної поведінки теж відсутня єдність серед спеціалістів: одні фахівці пов'язують її з певними психофізіологічними особливостями розвитку дитини; інші - з соціальними умовами виховання в сім'ї; треті - з неформальними міжособистісними стосунками між дітьми; четверті - з не завжди адекватними організаційними умовами навчальної діяльності та ін.

Складним питанням залишається вибір методів та методик дослідження емоційно-деструктивної поведінки. Переважно автори використовують опосередковано-відмінні методики, розроблені для вивчення різних психологічних особливостей дитини. Сукупність показників такого методичного інструментарію не завжди може чітко характеризувати саме специфіку емоційно-деструктивної поведінки.

За останні роки збільшилася кількість досліджень, спрямованих на вивчення специфіки прояву емоційно-деструктивної поведінки, що пов'язано з певними відхиленнями у розвитку дитини, а також з'явилися опосередковані роботи, які можуть характеризувати та розглядати специфіку прояву гіперактивності, агресивності та ін.

Узагальнення різних досліджень показує, що прямого системного підходу до вивчення феномену емоційно-деструктивної поведінки в психологічних дослідженнях бракує.

Враховуючи наведене, ми обрали в своїх пошуках тему дисертаційної роботи «Психологічні умови корекції емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку».

Зв'язок теми з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане в межах наукової програми кафедри теорії та методики практичної психології «Науково-методичні основи практичної підготовки психологів» (номер держреєстрації № 0113U003018), що входить до тематичного плану науково-дослідної роботи Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського. Тему дисертації затверджено Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (протокол № 12 від 27.06.2018 року) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 4 від 25.09.2018 року).

Мета полягає у дослідженні особливостей ознак емоційно-деструктивної поведінки дітей та умовами її корегування.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні **завдання**:

1. Охарактеризувати науково-методичні підходи до вивчення різноспрямованих аспектів емоційного розвитку молодших школярів.
2. Уточнити і науково обґрунтувати психологічні особливості виникнення емоційних деструкцій у поведінці молодших школярів.
3. Емпірично дослідити прояв емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку
4. Розробити та апробувати систему психологічної корекції емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку

Об'єкт дослідження – емоційно-деструктивна поведінка.

Предмет дослідження – прояв емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку та умови її корекції.

Гіпотеза дослідження: Емоційно-деструктивна поведінка дітей, може детермінуватися комплексом різних психологічних та соціально-психологічних особливостей, а також різними прямими та опосередкованими ознаками, що її характеризують. Визначення останніх та провідних серед них, дозволить розробити більш адекватну систему профілактики та корекції деструктивної поведінки.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: системний підхід до емоційного розвитку особистості молодшого школяра, що об'єктивує принципи єдності афекту та інтелекту (А. М. Ананьєв, М. Е. Вайпер, І. А. Василенко, О. В. Барінова, І. Д. Бех, Г. М. Бреслав, Л. С. Виготський, О. В. Запорожець, В. П. Зінченко, О.Я. Чебикін); гуманістичний підхід у навчанні та вихованні (Ш. О. Амонашвілі, Д. М. Маллаєв, А. Маслоу, А. Н. Нюдюрмагомедов, В. О. Сухомлинський, Е. Ямбург та ін.); концептуальні уявлення щодо емоційної зрілості, емоційного інтелекту (О.Я. Чебикін, Лутошкін А.М. та ін.); дослідження емоційної компетентності (Б. І. Додонов, І. О. Лапченко, О. Л. Кононко,

Л. В. Крюкова, Т. С. Кіріленко, І. В. Мельничук та ін.) та цілеспрямованості поведінки дитини (В. В. Давидов, Г. А. Цукерман, Д. Б. Ельконін, Е. О. Смирнова, Т. Г. Богданов, В. Т. Дорохіна, М. А. Кузнецов, О. І. Маляр, Е. І. Машбіц, В. В. Рєпкін, Е. Ю. Саврацька та ін.); теорія та методика психолого-педагогічного супроводу та підтримки дітей (Е.М. Александровська, О. С. Газман, С. А. Гончаренко, І. М. Нікольська, С. М. Юсфін); методичні аспекти виявлення емоційної та мисленнєвої напруги та попередження тривожності та страхів дітей (Х. М. Алієв, О. І. Захаров, Б. І. Кочубей, М. Раттер, В. В. Сорокіна, М. І. Томчук, С. М. Томчук, О. Я. Чебикін та ін.). Корекційна програма, проведена дисертаційним дослідженням, спирається на гештальт-підхід, розроблений психотерапевтами даного напрямку (Ф. Перлз, В. Оклендер, Г. Шоттенлоер, Ф. Ліхтенберг, Н.Б. Кедрова).

Методи дослідження. Для досягнення мети та виконання завдань дослідження використовувалися наступні методи: теоретичні (аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел, узагальнення концепцій і підходів, покладених в основу пізнання емоційно-деструктивної поведінки, та психологічних особливостей дітей молодшого шкільного віку при виявленні ознак емоційно-деструктивної поведінки); емпіричні (анкетування, спостереження, письмове опитування, бесіди); методи статистичної обробки даних (визначення статистично достовірних показників за t-критерієм Стьюдента, кореляційний аналіз, факторний аналіз, дисперсійний аналіз – з цією метою було використано SPSS 17.0 для Windows).

Діагностичний комплекс склали, як загальновідомі методики, так і спеціально розроблені такі, як: «Методика визначення рівня прояву емоційно-деструктивної поведінки» та «Методика визначення прояву гіперактивності».

Для визначення діагностики емоційних станів молодших школярів в ході учбової діяльності, використовувався «Кольорово-малюнковий тест» (А. О. Прохорова, Г. Н. Генінг); проєктивна методика «Дім-Дерево-Людина» (ДДЧ), запропонована Дж. Буком (дозволяє оцінювати особистість досліджуваного, рівень його розвитку, працездатності та сфери його взаємин з навколишнім світом); методика «Незакінчені речення», запропонована Джозефом М. Саксом і С. Леві, яка дозволяє виявити усвідомлювані і неусвідомлювані установки.

В емпіричному дослідженні брали участь учні Одеської загальноосвітньої школи №8 I-III ступенів Одеської міської ради Одеської області. Загальну вибірку дослідження склали 232 особи, віком від 7-ми до 12-ти років. Окремо вибірка стандартизації методик складала 250 осіб.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження:

- вперше визначено та систематизовано класи ознак, що характеризують емоційно-деструктивну поведінку дітей молодшого шкільного віку на рівні її психодинаміки; уточнено розуміння змісту емоційно-деструктивної поведінки як процес неадекватних руйнівних дій,

спрямованих на ускладнення взаємодії особистості на різних етапах онтогенезу з соціальним оточенням; уточнено теоретичні підходи до пізнання психологічних особливостей емоційно-деструктивної поведінки;

- доведено, що динаміка прояву емоційно-деструктивної поведінки з різними показниками, має варіативність, яка на кожному віковому періоді характеризується комплексом детермінуючих ознак; розкриті відмінності прояву емоційно-деструктивної поведінки, в залежності від умов їх корегування, на рівні повної чи неповної сім'ї та рівня соціальної турботи батьків;

- отримали подальший розвиток методи дослідження емоційно-деструктивної поведінки, а також умови її корегування.

Практичне значення одержаних результатів полягає в використанні побудованої комплексної оптимізованої системи діагностики емоційно-деструктивної поведінки. Значимість даної роботи полягає в тому, що з проблемами, пов'язаними з емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку, стикаються всі учасники освітнього процесу.

Визначені специфічні особливості прояву емоційно-деструктивної поведінки дітей, провідних психологічних та соціально-психологічних детермінант, які можуть бути використані при підготовці психологів в різних навчальних курсах: вікової психології, педагогічної психології, психодіагностики та ін. Вони також можуть бути використані психологами та соціальними педагогами, як основа для індивідуального підходу з дітьми.

Запропонована система профілактики та корекції. Може бути використана шкільними психологами та соціальними педагогами, фахівцями різних психологічних центрів та служб.

Основні результати дослідження впроваджено в освітній процес: Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (довідка №2213/11 від 31.12.2020 року); Центральноукраїнського інституту ПрАТ «ВНЗ МАУП» (довідка № 4-07/20 від 02 травня 2021 року); ПрАТ «ВНЗ «Межрегіональна академія управління персоналом» Одеській інститут (довідка № 01.07/4-20 від 21.10.2020 року); Західноукраїнського національного університету (довідка №126-25/1667 від 04 листопада 2020 року).

Особистий внесок автора в роботах, які були виконані у співавторстві. Автором узагальнено стан проблеми, систематизовано теоретичні дані, що пояснюють структуру емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку; здійснено постановку проміжних завдань на різних етапах створення та апробації авторських методик; зібрано емпіричні дані, проведено математично-статистичну обробку, інтерпретацію та обговорення отриманих результатів; розроблено та апробовано програму психологічної корекції емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження доповідались на: V Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання сучасної науки» (Одеса, 2019), IV Міжнародній науково-

практичній конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Соціально-психологічні технології розвитку особистості» (Херсон, 2019), II Міжнародній науково-практичній конференції «Priority directions of science development» (Львів, 2019), Міжнародній науково-практичній конференції «Scientific achievements of modern society» (Ліверпуль, Великобританія, 2020), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми сучасної психології особистості» (Одеса, 2019); на засіданнях кафедри теорії та методики практичної психології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, на засіданні наукового семінару Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (2020).

Публікації. Результати дослідження представлено в 12 публікаціях: 4 статті, які опубліковано в наукових фахових виданнях України, 3 у періодичних наукових виданнях іноземних держав та у виданнях України, які включені до міжнародних науково метричних баз; 2 авторських свідоцтв; 3 - у інших виданнях.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (257 найменувань) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 247 сторінок. Основний зміст викладено на 159 сторінках. Робота містить 10 таблиць та 12 рисунків, 4 додатки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, гіпотезу дослідження; надано перелік використаних методів та психодіагностичних методик; розкрито наукову новизну та практичне значення отриманих результатів; наведено відомості про апробацію результатів дослідження, кількість публікацій за темою дисертації, дані щодо обсягу та структури роботи.

У **першому розділі** «Теоретико-методологічні підходи до пізнання емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку» представлено результати теоретичного аналізу різноспрямованих аспектів емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку, теоретично систематизовано особливості розвитку емоційної сфери школярів, концептуалізовано основні результати психологічних досліджень поведінкових деструкцій, чинники та специфіку деструктивної поведінки у молодших школярів; представлено теоретичну модель емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку.

Пізнання людиною оточуючого середовища сприяє прояву постійної суб'єктивної активності. Розвиваюча особистість не є ні безпристрасним спостерігачем того, що відбувається навколо неї, ні байдужим автоматом, який виконує ті чи інші дії на зразок добре злагодженої машини. Діючи, така особистість не лише виконує певні зміни в природі, в матеріальному світі, але і здійснює вплив на інших людей та сама відчуває від інших впливи, що

йдуть від них і від своїх власних дій і вчинків, змінюючи її взаємини з навколишнім світом що супроводжується певними емоціями, переживаннями та їх поведінковими проявами. Як у зарубіжних, так і вітчизняних дослідженнях надано пояснення специфічним особливостям емоційно-чуттєвої сфери людини (В. Вундт, К.С. Ізард; А.М. Ананьєв, І.А. Василенко, Л.С. Виготський, К.А. Дишель, Л.В. Крюкова, І.П. Лисенкова, О.І. Маляр, Р.С. Немов, А.В. Петровський, С.Л. Рубінштейн, О.П. Саннікова, П.В. Симонов, О.Я. Чебикін).

По мірі зростання особистості на кожному з етапів її онтогенезу відбуваються постійні зміни емоційної сфери. Молодший шкільний вік відрізняється від інших етапів онтогенезу інтенсифікацією прояву емоцій. Інтелектуалізація усіх психічних процесів спонукає до виникнення певних змін у емоційному розвитку дитини. Поряд з формуванням пам'яті, довільної уваги, здатності фіксувати певну інформацію, з'являється здатність теоретичного мислення. Формується довільна і навмисна здатність фіксувати інформацію, що сприяє раціональному застосуванню знань на практиці для вирішення будь-яких завдань. Дані новоутворення, що формуються у навчальній діяльності, як провідній, молодших школярів зумовлюють їх життєву активність, сприяють розвитку їх емоційної сфери. Для дітей молодшого шкільного віку характерна емоційна «Заразливість», що полягає в неусвідомленому відображенні на себе емоційних переживань іншого. Емоційність молодших школярів виражається в їх значній емоційній нестійкості, частій зміні настроїв, схильності до афектів, короткочасним і бурхливим проявам радості, горя, гніву, страху. Причиною глибоких емоційних переживань молодших школярів, зокрема озлоблення, може бути і недооцінювання в тих чи інших ситуаціях в яких вона опиняється. У таких випадках діти можуть ставати недисциплінованими, незговірливими, образливими, впертими, недоброзичливими.

Дослідження різних авторів (І.А. Василенко, І.В. Мельничук, Л.С. Славіна та ін.) визначають, що характерною особливістю молодшого шкільного віку є емоційна вразливість, чуйність на все яскраве, незвичайне, барвисте. Монотонні, нудні заняття різко знижують пізнавальний інтерес в цьому віці і породжують негативне ставлення до навчання. Процес навчання народжує у молодшого школяра складний комплекс переживань. Навчальна діяльність і все, що з нею пов'язано, стає не тільки предметом гострих і різноманітних емоційних реакцій, а й збудників для різного роду дій в школі і вдома. Дитина, яка прийшла в школу, відчуває масу нових вражень: радість, гордість, збентеження. Переживання, пов'язані з отриманням оцінок, спочатку зафарбовані в позитивний емоційний тон, незалежно від того, як оцінено виконання дитиною завдань. Однак дитина швидко починає диференціювати позначки, які хвилюють, радують або засмучують дітей. Діти молодшого шкільного віку виявляють негативні емоції по-різному - залежно від особистих якостей: у когось несхвалення вчителя може

викликати збентеження, смуток, у когось - агресію, негативізм; неуспішність інших може бути сприйнята однією дитиною байдуже, іншою - зі зловтіхою.

Руйнівний вплив невміння дитини справлятися зі своїми почуттями можуть бути різними: від невдач у спілкуванні з дорослими і однолітками до погіршення успішності в школі. Однак молодший шкільний вік є сензитивним для розвитку емоційної сфери. Даний період характеризується особливою емоційною вразливістю, сприйнятливістю, чуйністю. Емоційні порушення молодшого школяра пов'язані з дезадаптацією його до нової соціальної ситуації, до статусу учня, де можуть виникати внутрішньо особистісні (самооціночні) та міжособистісні конфлікти. Переживання, тривога, страхи, агресія, що супроводжують порушення поведінки, можуть стати проявами невротичного розладу. Тобто, залежно від соціокультурних і психічних впливів, а також від особливостей нервової системи у дитини можуть виникати певні деструкції, що спрямовуються на самого себе або зовні.

У психології перші роботи, присвячені деструктивності, були проведені представниками психоаналізу: А. Адлер, В. Штекель, К.Г. Юнг, С. Шпільрейн та ін. За даними наукових досліджень можна говорити про те, що деструктивність сама по собі присутня абсолютно в кожній людині, але проявляється тільки в складні, важкі, можливо, переломні моменти життя. У дітей молодшого шкільного віку такі складнощі відбуваються тоді, коли до психологічних нормативних проблем додається ще навчальне навантаження і складні взаємини зі старшим поколінням. Але у деяких випадках можливі також деструктивні зміни особистості, які полягають у руйнуванні самої структури особистості або, як варіант, деяких окремих її компонентів. Зустрічаються різні форми цього явища: деформація мотивів поведінки, деформація потреб, зміни характеру і темпераменту, порушення вольового управління поведінкою, неадекватна самооцінка і проблеми в спілкуванні з оточуючими.

Узагальнюючи роботи сучасних вчених, можна виділити групи чинників, що визначають деструктивність: біомедичні (психопатії, нервово-психічні захворювання, неврастенії, що підвищують збудливість нервової системи, прикордонні стани, спадкові захворювання, обтяжені алкоголізмом, зміна хімічного складу навколишнього середовища, що викликає різні психосоматичні, алергічні, токсичні захворювання, зайві психофізіологічні навантаження); середовищні; внутрішньо особистісні конфлікти; відсутність у можливості задоволення індивідом своїх базових екзистенційних потреб. Крім того, психологічними джерелами деструктивності називаються наявність акцентуацій характеру, кризові явища в процесі розвитку особистості, неусвідомлювані мотиви різного характеру та генезу. Різні форми деструктивної поведінки відповідають таким критеріям девіантності, як погіршення якості життя, зниження критичності до своєї поведінки, когнітивні спотворення (сприйняття і розуміння того, що відбувається), зниження самооцінки і емоційні порушення. Дані форми з великою

ймовірністю призводять до стану соціальної дезадаптації особистості до повної її ізоляції установок, які є основою для виникнення різних типів деструктивної поведінки. Наукові дослідження психологів свідчать про те, що у поведінці людини поєднуються компоненти різного рівня - біологічні, психологічні і соціальні. Залежно від того, якому з них в рамках тієї чи іншої теорії надається головне значення, визначаються і основні причини цієї поведінки. Тому і класифікація причин девіантної поведінки може будуватися за схемою: концепції, що приділяють головну або виняткову увагу біологічним детермінантам (причинам); концепції, що роблять акцент на психологічних факторах; концепції, що пояснюють деструктивну поведінку виключно соціальними причинами.

Проблема деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку недостатньо вивчена в сучасній психології, як в теоретичному так і практичному аспекті. Маються чисельні дані про різні деструктивні прояви в поведінці сучасних дітей шкільного віку, які мають тенденції змінюватися роками та набувати більш стійких рис. Психолого-педагогічні дослідження спрямовані переважно на процес виховання та корекцію деструктивних дій. Поясненням виникнення деструктивної поведінки, займаються вчені на рівні психофізіологічних особливостей розвитку особистості дитини, психологічних ознак що її характеризують, виникненням змін в прояві та окремих детермінуючих факторів.

Безперечно, дослідження такого інтегративного явища, як емоційно-деструктивна поведінка, передбачає, в першу чергу, вивчення його складових. До такого висновку нас спонукали отримані результати досконалого аналізу наукової літератури та спостережень. Специфіка прояву дитячих поведінкових деструкцій зумовлена фізіологічними, соціальними та психологічними чинниками, серед яких соціальні суттєво впливають на виникнення порушень в особистісній сфері молодшого школяра (Л.І. Божович, Л.С.Виготський, О.І.Захаров, О.М. Леонт'єв, С.Л.Рубінштейн, Д.Б.Ельконін та ін.). Соціальний та психологічний чинники є провідними у дитячому віці. Вони викликають первинні емоційні порушення дітей, яскраво виявляючись у поведінці, в дезадаптації, у перериванні вільної взаємодії з навколишнім середовищем. Отримані теоретичні дані з проблеми емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку дозволили нам гіпотетично передбачити та змодельовати критерії, їх ознаки та показники зазначеного феномену (див. рис.1).

Представлена структурна модель поєднує в собі як критерії емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку (когнітивний, рефлексивний, комунікативний, поведінковий), критеріальні ознаки (складність в ідентифікації емоцій, відсутність здібностей розуміти емоції інших; відсутність здібностей до рефлексії; невміння аналізувати поведінку інших; відсутність впевненості у собі; відсутність комунікативних навичок; відсутність контролю за емоційним станом; відсутність вмінь досягнення мети), так і показники, які є визначальними у вивченні особливостей

афективних поведінкових деструкцій молодших школярів. Це: гіперактивність, спектр якостей особистості дитини, характеристики її психічних станів, установки.

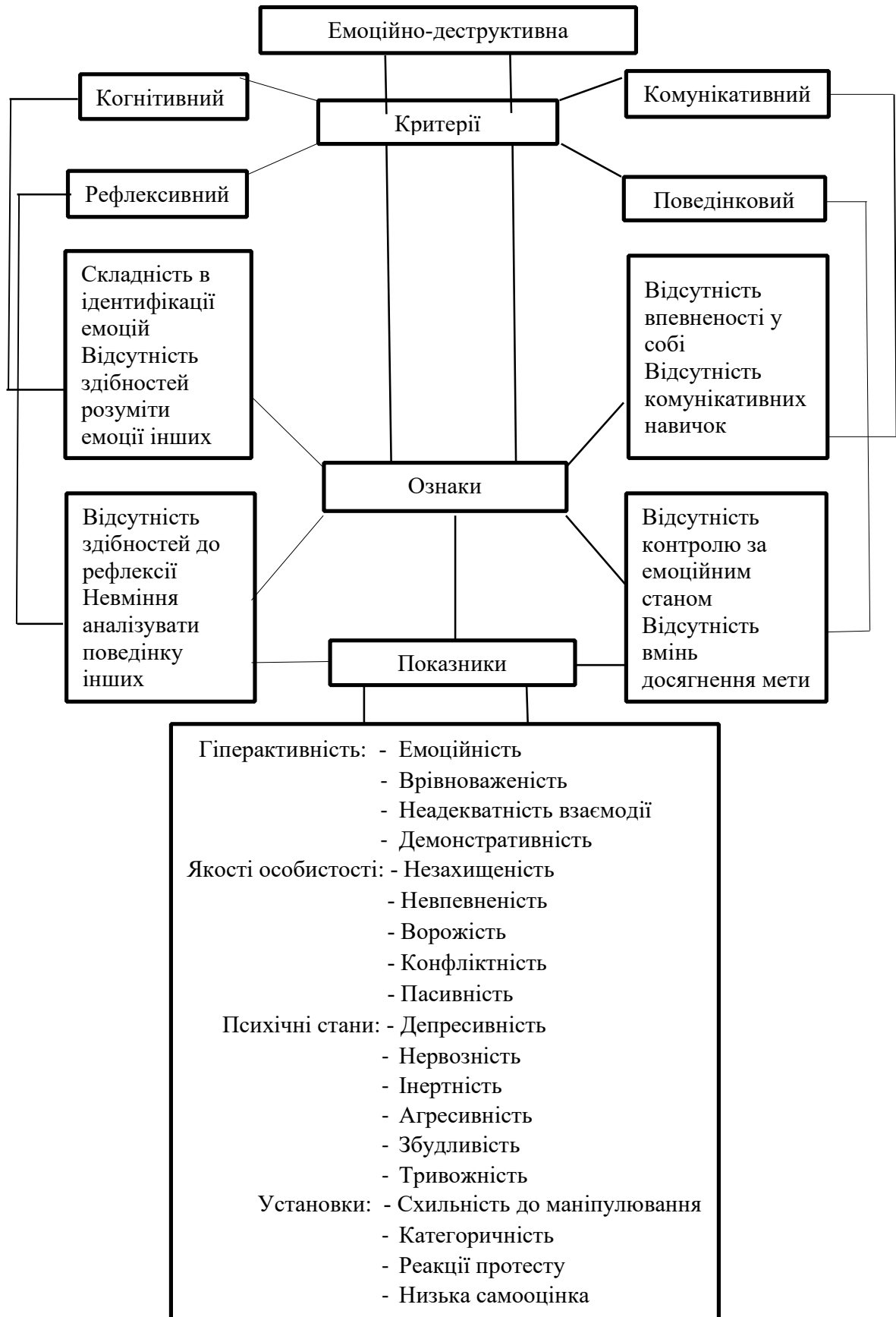

Рис.1. Структурна модель емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку

Складові емоційно-деструктивної поведінки, якими є критерії, їх ознаки та показники діють комплексно і одночасно, а тому негативні зміни в розвитку особистості молодшого школяра, у прояві його психічних станів, індивідуальних особливостей, взаємодії з оточуючими знаходять певний формо вияв прийнятті оточуючого середовища, труднощах поведінки. Емоційні порушення - це стимул до виникнення певних деструкцій у поведінці особистості. Більшість дослідників пояснюють дефініцію деструкції як прагнення до псування, порушення, руйнування нормальної структури існування. Деструктивність характеризується певним набором семантичних ознак: цілеспрямованістю дії, способом здійснення дії, результатом дії, знаряддям і засобом дії, якісною або кількісною характеристикою об'єкту впливу.

Отже, у молодшому шкільному віці у процесі навчальної діяльності відбувається інтенсивний розвиток цілеспрямованості поведінки, що є забезпеченням становлення суб'єктної позиції дитини. Активний розвиток емоційної компетентності молодшого школяра дозволяє йому зайняти позаситуативну позицію в емоційно заряджених ситуаціях та знайти конструктивний спосіб їх вирішення. Такі вікові характеристики пов'язані з розвитком у дитини молодшого шкільного віку здібностей до внутрішньої регуляції поведінки, що дозволяє уникати певних деструктивно-поведінкових проявів.

У другому розділі «Теоретико-методологічні підходи до пізнання емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку» викладено програму та етапи емпіричного дослідження; обґрунтовано вибірку емпіричного дослідження; визначено комплекс методів, методик та комплекс дослідницьких процедур, спрямованих на діагностику емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку. Надані результати стандартизації та апробації комплексу розроблених методик, що діагностують рівень прояву емоційно-деструктивної поведінки та прояв гіперактивності.

На підставі отриманих даних теоретико-методологічного аналізу проблеми емоційно-деструктивної поведінки дітей розроблено програму емпіричного дослідження з урахуванням комплексу послідовних етапів: підготовчого, діагностичного і аналітико-інтерпретаційного.

На підготовчому етапі уточнено логіку емпіричного дослідження, визначено умови його проведення, обрано основну вибірку дослідження, підібрано комплекс психодіагностичних методик, який відповідає меті та завданням дослідження.

Аналіз психодіагностичної літератури показав, що незважаючи на широку представленість методик побічно або безпосередньо направлених на вивчення емоційно-деструктивної поведінки та гіперактивності, немає такого інструменту, за допомогою якого можна було б дослідити емоційно-деструктивну поведінку та прояв гіперактивності у дітей молодшого шкільного віку. Тому, було розроблено «Методику визначення рівня прояву

емоційно-деструктивної поведінки», апробація якої показала високу надійність та валідність.

На підставі аналізу наукових даних щодо поняття емоційно-деструктивної поведінки та численних запитальників, було розроблено систему завдань у вигляді тверджень, спрямованих на вивчення рівня прояву емоційно-деструктивної поведінки за такими ознаками: *сварливість* - низькі значення показника характеризуються виразністю, вимогливістю, чіткістю в діях та ясністю. Високі значення характеризуються схильністю до конфліктів, сварок, лайок і розбратів, запальності, та постійно видаючи невдоволення; *дратівливість* - низькі значення характеризують терпимість, врівноваженість. Високі значення відображають прояв негативно забарвлених емоцій на оточуючих; *ворожість* - низькі значення показника говорять о згуртованості його у колективі. Високі значення даного показника говорять о недоброзичливості, не дружності, неприязного характеру упередженого (обґрунтованого чи необґрунтованого) ставлення до чого-небудь або до когось-небудь; *агресивність* - низькі значення показника характеризують спокійність, врівноваженість, миролюбність. Високі значення показника характеризуються розладом настрою, напруженістю з злобно-тужливим афектом, з вираженою дратівливістю, яка доходить до вибухів гніву; *жорстокість* - низькі значення показник, говорять о доброті та милосердності. Високі значення показника говорять о без жалібності до оточуючих, фізичної чи моральної; *капризність* - низькі значення показника характеризують постійність, нерозбірливість. Високі значення показника характеризують схильність до непередбачуваному поведінці, непостійність, упертість, вимогливість; *адекватність* - низькі значення показника характеризують врівноваженість, правильність. Високі значення показника характеризують девіантну поведінку, невідповідну нормам у діях; *руйнівність* - низькі значення показника характеризують конструктивну поведінку. Високі значення показника говорять о схильності руйнувати предмети і речі навколо; *збудженість* - низькі значення показника характеризують спокійність, незворушність. Високі значення показника характеризують швидкість виникнення напруги.

На підставі аналізу численних методик, нами був розроблений опитувальник «Методика визначення прояву гіперактивності», який містив десять ознак гіперактивності у дітей: *емоційність* - низькі значення розуміються легкою чуйністю на події, що відбуваються. Високі значення характеризуються великою емоційною нестійкістю, частою зміною настроїв, схильністю до короточасних і бурхливим афектів відрізняє гіперактивних дітей від негіперактивних; *рухливість* - мінімальні значення даного показника, характеризують учня, який швидко реагує на будь-які запитання чи прохання, зберігає бадьорість у різних ситуаціях. Максимальні значення, це яскраво виражена моторика (непосидючість, велика кількість «зайвих» рухів), легко відволікається; *відволіканність* - низькі значення показника характеризують адекватність сприйняття і орієнтацію в ситуаціях. Високі

значення відображають неадекватність, переключеність на інші ситуації з повним відстороненням діяльності; *сензитивність* - низькі значення характеризують товстокожість, нечутливість до різних зовнішніх подразників та оточуючих. Високі показники, говорять о надмірній чутливості; агресія - низькі значення характеризують певну загальмованість, млявість. Високі значення, характеризують надмірну напругу; *уважність* - низькі значення характеризують розсіяність в сприйнятті ситуації, неспроможністю цілісно сприймати ситуацію та концентруватися на ній. Високі значення навпаки; *працездатність* - мінімальні значення характеризують стабільність праці на уроці, при вирішенні навчальних завдань. Максимальні значення, це недостатня працездатність, яка характеризується різкими коливаннями, спадами та підйому та швидкою стомлюваністю; *врівноваженість* - низькі значення характеризують усвідомленням свого становища у групі, спокійність, безконфліктність. Високі значення характеризуються неадекватною взаємодією з викладачем і учнівського колективу; *старанність* – низькі значення характеризують неспроможність до самоорганізації, не зосередженість. Максимальні значення характеризують зібраність в навчанні, бажання отримати хорошу оцінку, заохочення; *демонстративність* - мінімальні значення відображають характерну подавленість, не бажанням виділитися. Максимальні значення відображують надмірну соціальну активність, в навчальному процесі.

На діагностичному етапі емпіричного дослідження було запроваджено вимірювальні процедури, за допомогою обраної системи методів проводився збір емпіричних даних.

На третьому етапі здійснювалась статистична обробка (визначення кореляційних зв'язків діагностованих показників у досліджуваних учнях) та узагальнювалися результати дослідження з метою виявлення між показниками рівня вираженості емоційно-деструктивної поведінки, показниками ознак гіперактивності, особистісних якостей, показників усвідомлюваних і неусвідомлюваних установок, показників психічних станів особистості, а також зроблено опис та інтерпретація отриманих результатів.

У третьому розділі «Особливості прояву емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку та умови її психологічної корекції» здійснено аналіз емпіричних даних та їх психологічну інтерпретацію, що розкриває характер взаємозв'язків між показниками. Здійснено психологічний аналіз учнів з різним рівнем прояву емоційно-деструктивної поведінки. Обґрунтовано та апробовано систему психологічної корекції емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку.

За результатами шкальних показників було встановлено, що значення показників середнього та низького рівня прояву емоційно-деструктивної поведінки майже ідентичні, тому було виділено дві групи. До першої групи увійшли учні, значення показників за діагностичними шкалами яких мають високі значення (B, n=63), що складає 27% від загальної вибірки обстежених, яку ми визначили як групу з *високим* рівнем емоційно-деструктивної

поведінки. Другу групу склали учні з середніми та низькими значеннями показників (N, n=169), що складає 73% від загальної вибірки, яку ми умовно визначили як групу з *нормальним* рівнем емоційно-деструктивної поведінки. в групі з високим рівнем емоційно-деструктивної поведінки загалом спостерігається значні відмінності між всіма показниками. Спираючись на аналіз статистично достовірних відмінностей між показниками, що характеризують емоційно-деструктивну поведінку дітей слід вказати, що в групі з високим рівнем прояву емоційно-деструктивної поведінки в порівнянні з групою з нормальним рівнем спостерігається збільшення значень за показниками: капризність П6 на статистично значущому рівні ($t=6,72$; $p<0,001$), сварливість П1 ($t=6,01$; $p<0,001$), жорстокість П5 ($t=6,00$; $p<0,001$), збудженість П9 ($t=6,07$; $p<0,001$). Також, статистично значимі міжгрупові відмінності підтверджено за показниками дратливість П2 ($t=4,13$; $p<0,001$), ворожість П3 ($t=4,68$; $p<0,001$), агресивність П4 ($t=4,96$; $p<0,001$), неадекватність П7 ($t=4,03$; $p<0,001$), руївничість П8 ($t=4,35$; $p<0,001$). Отже, представників даної групи відрізняє схильність до конфліктів, сварок, запальності, прояву негативно забарвлених емоцій щодо оточуючих, вираженою дратівливістю, яка доходить до вибухів гніву. Отримані дані також характеризують упертість, вимогливість, упереджене ставлення до оточення, спричинення моральної або фізичної шкоди, нестриманість тощо.

Проведений статистичний аналіз відмінностей у вираженості гіперактивності у групах дітей з різним рівнем прояву емоційно-деструктивної поведінки показав, що діти з високим рівнем суттєво відрізняються емоційною нестійкістю, частою зміною настроїв, схильністю до короткочасних і бурхливих афектів, перемиканням на інші ситуації з повним відстороненням від діяльності, неухважністю, неспроможністю цілісно сприймати ситуацію та концентруватися на ній, поганою працездатністю, швидкою стомлюваністю, неврівноваженістю, конфліктністю та неадекватністю взаємодії з викладачем та учнівським колективом. Статистично доведено, що саме ці характеристики поведінки, відносяться до суттєвих ознак гіперактивності дітей певним чином впливають на загальну емоційно деструктивну поведінку учнів.

На етапі розробки нами було проведене дослідження, що полягало у визначенні відмінностей прояву емоційно-деструктивної поведінки залежно від статі дитини. Із загальної вибірки відібрано результати діагностики хлопчиків (n=139) і дівчаток (n=93) та проведено статистичну перевірку відмінностей значень показників із застосуванням t-критерієм Ст'юдента, яка підтвердила достовірність отриманих результатів: П1 «сварливість» ($t=6,36$, $p<0,001$), дратливість ДР ($t=2,73$, $p<0,01$) та дружелюбність П3 ($t=3,95$, $p<0,001$) вказує на те, що хлопчики більш схильні до конфліктної поведінки, прояву негативних емоцій, недобррозичливості, збудженості П9 ($t=1,45$, $p<0,05$).

Якісний аналіз даних дозволив надати характеристику групам учнів з з різним рівнем прояву емоційно-деструктивної поведінки. Статистично

доведено, що такі характеристики поведінки, як: емоційна нестійкість, часта зміна настрою, схильність до короткочасних і бурхливих афектів, неухважність, погана працездатність, переключеність на інші ситуації з повним відстороненням від діяльності тощо, є суттєвими ознаками гіперактивності, які зумовлюють загальну емоційно-деструктивну поведінку учнів.

Проведений кореляційний аналіз дозволив встановити наявність значущих взаємозв'язків між показниками, що вивчаються. Доведено, що стійка тенденція до високого рівня емоційно-деструктивної поведінки притаманна учням, яких відрізняє прояв емоцій негативної модальності таких як агресія, ворожість, страх, тривога, роздратування, смуток, образа, заздрість, зневага тощо, гіперактивність (зайва рухливість, непосидючість, напруженість, неухважність, низька працездатність, неорганізованість), схильність до провокування конфліктних ситуацій, низька самооцінка, агресивне, вороже ставлення до оточуючих, сім'ї, друзів, вчителя, байдуже ставлення до школи, навчання.

Для отримання більш цілісного уявлення щодо детермінації емоційно-деструктивної поведінки, пошуку специфічних властивостей, які виявляються в досліджуваних групах, був проведений факторний аналіз. Результати факторного аналізу дозволили виявити чотири фактори, які представляють в максимально узагальненому вигляді сукупність досліджуваних нами показників: «Емоційна деструктивність», «Динамічна активність», «Пізнавальна активність», «Емпатійність».

Наступним кроком була розробка психокорекційної системи емоційно-деструктивної поведінки молодших школярів. На *підготовчому* (організаційному) етапі вирішувались організаційні питання такі як комплектування групи (чисельність груп, вік, стать), закритість групи (група працює в одному складі від початку до кінця тренінгу). Другий *діагностичний* етап передбачав аналіз актуальних емоційно-деструктивних тенденцій учасників групи, об'єктивування негативних аспектів особистісного розвитку дитини у грі, комунікації, малюванні тощо. На даному етапі проведено підбір адекватних меті роботи методів. Враховуючи вікові особливості учасників (молодший шкільний вік) в якості методів роботи в групі було застосовано: психологічний супровід учасників тренінгу, групова дискусія, методи арт-терапії; інтерактивні методи навчання (рольова ситуаційна гра). На *корекційно-розвивальному* етапі відбувалось формування адекватних способів поведінки в емоціогенних ситуаціях; розвиток здатності усвідомлення себе і своїх можливостей; розширення сфери усвідомлення почуттів і переживань; подолання емоційно-особистісного егоцентризму. *Підсумковий* (закріплюючий) етап передбачає узагальнення сформованих адекватних способів поведінки, саморегуляції емоцій, опанування навичками комунікації з оточенням.

Загальна мета корекційної системи орієнтувалася на зниження прояву емоційно-деструктивної поведінки за рахунок актуалізації процесів

рефлексії, емоційної й поведінкової саморегуляції, підвищення самооцінки, прийняття себе та інших, налагодження міжособистісних стосунків. Програма складається з 4 тем, розрахована на 20 занять. Рекомендовано проведення занять тривалістю у середньому 45 хвилин два рази на тиждень, що дозволяє реалізувати дану програму протягом 2 місяців.

Експериментальну групу склали особи, у яких за результатами констатувального експерименту виявлено низький рівень емоційно-деструктивної поведінки (ЕГ, n=20), до контрольної групи увійшли особи, які за результатами діагностики мають високий рівень емоційно-деструктивної поведінки (КГ, n=20).

На рис. 2 презентовано результати порівняння значень показників емоційно-деструктивної поведінки, гіперактивності та властивостей особистості, що аранжують її прояв в експериментальній групі до і після проведення експерименту. Аналіз отриманих даних показав позитивну динаміку змін в експериментальній групі після проведення тренінгу.

Візуальний аналіз отриманих результатів вказує на тенденцію до зменшення значень показників, що мали деструктивний характер, що виражалось в поведінці учнів. Позитивний вплив підтверджується також результатами порівняльного аналізу показників середніх значень у представників експериментальної групи до та після тренінгу. Значущість змін підтверджується статистичними даними середніх значень показників за шкалами емоційно-деструктивної поведінки.

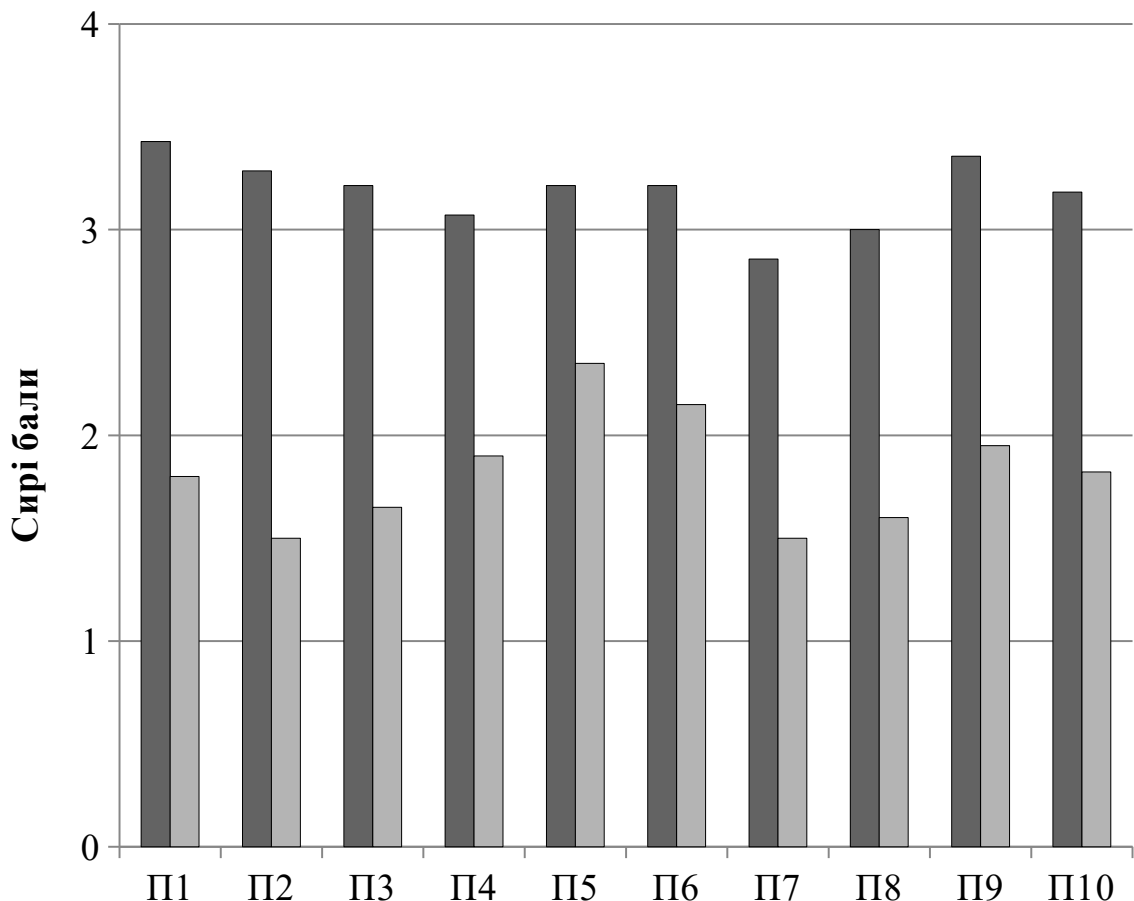

Рис. 2. Гістограма порівняння значень показників емоційно-деструктивної поведінки до і після проведення експерименту

Так, значне зменшення відбулося за показниками сварливість (П1) на 1,6 бали ($t = 9,15$; при $p \leq 0,01$), дратівливість (П2) на 1,8 бали ($t = 10$; при $p \leq 0,01$), ворожість (П3) на 1,5 бали ($t = 7,39$; при $p \leq 0,01$), агресивність (П4) на 1,2 бали ($t = 7,67$; при $p \leq 0,01$), руйнівність (П8) на 1,4 бали ($t = 9,55$, при $p \leq 0,01$), збудливість (П9) на 1,4 бали ($t = 9,41$ при $p \leq 0,01$), також спостерігається тенденція до зменшення жорстокості (П5) на 0,8 бали ($t = 9,42$; при $p \leq 0,01$), капризності (П6) на 1,0 бали ($t = 8,8$; при $p \leq 0,01$) та неадекватності (П7) на 1,4 бали ($t = 7,99$; при $p \leq 0,01$). Зменшення загального рівня емоційно-деструктивної поведінки на 1,4 бали підтверджує позитивну динаміку впровадженого тренінгу.

За результатами вивчення змін, які сталися у поведінкових проявах емоційно-деструктивного реагування на навколишні явища дітей молодшого шкільного віку, виявлено тенденцію до зменшення значень показників, що мали емоційно-деструктивний характер для поведінки дітей. Позитивний вплив корекційних вправ, у яких приймали участь діти експериментальної групи, підтверджено результатами порівняльного аналізу показників середніх значень у представників експериментальної групи до і після тренінгу.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведені теоретичні узагальнення та нові результати емпіричних даних проблеми дослідження емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку.

1. Відзначено, що вікові особливості новоутворень у молодшому шкільному віці, не рідко сприяло вивченню деструктивної поведінки, деструктивність при взаємодії з соціальним оточенням, актуалізуючи проблему, її пізнання та пошуку адекватних підходів попередження її корекції.

2. Показано, що будь-які емоційно-поведінкові реакції зумовлені індивідуальними особливостями емоційної сфери особистості, соціальними впливами і виявляють свою інтенсивність глибини внутрішнього життя людини на певному етапі онтогенетичного розвитку. Молодший шкільний вік є не лише віком ефективності протікання процесу інтелектуалізації, а й періодом становлення емоційної сфери, яка відіграє велику роль у розвитку багатьох життєвих функцій. Завдяки специфічним особливостям вікового розвитку молодших школярів, прояв їх емоцій може змінюватися залежно від суб'єктивних переживань, пов'язаних з руйнуванням функціонуючих структур і побудовою своєї неповторної ідентичності. Неможливість самостійної регуляції прояву емоцій призводить до не бажаних емоційних змін, що можуть виступити певними деструкціями у поведінці дітей як наслідок погіршення механізму її адаптивної поведінки, спрямованої на усунення причин фізичної або психологічної небезпеки.

3. Розкрито та систематизовано класи ознак, що хакарактеризують емоційно-деструктивну поведінку, як процес неадекватних руйнівних дій спрямованих на ускладнення взаємодії особистості на різних етапах онтогенезу.

4. Створено та підібрано, комплекс адоптованих психодіагностичних методик, спрямованих на вивчення емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку. Цей комплекс надав можливість емпіричним шляхом дослідити психологічні особливості особистості, які супроводжують емоційно-деструктивні прояви їх поведінки.

5. Встановлено співвідношення між показниками емоційно-деструктивної поведінки та показниками гіперактивності, особистісних якостей, неусвідомлюваних та усвідомлюваних установок, психічних станів, властивостей особистості. У результаті поглибленого аналізу відокремлено і описано дані чотирьох факторної моделі показників психічних явищ, що характеризують: «Емоційну деструктивність», «Динамічну активність», «Пізнавальну активність», «Емпатійність» та ін.

6. За якісно-кількісним поєднанням показників, відокремлено групи осіб з *високим і нормальним* проявом емоційних деструкцій. Визначено, що стійка тенденція до формування високого рівня емоційно-деструктивної поведінки притаманна учням, яких відрізняє прояв агресії, ворожості, страху, тривоги, роздратування, смутку, образи, заздрості, зневаги, гіперактивності (зайвої рухливості, непосидючості, напруженості, неуважності, низької працездатності, не організованості), схильності до провокування конфліктних ситуацій, вороже ставлення до оточуючих, сім'ї, друзів, вчителя та ін..

7. Виділено, провідні особистісні та соціально-психологічні особливості, які можуть детермінувати емоційно-деструктивну поведінку. До останніх у хлопчиків можна віднести: сварливість, збудливість, а у дівчат капризність, які фактично зберігаються на даному віковому періоді.

8. Розроблено корекційно-розвивальну систему, спрямовану на актуалізацію процесів рефлексії, емоційної й поведінкової саморегуляції, підвищення самооцінки, прийняття себе та інших, налагодження міжособистісних стосунків. Система складається з чотирьох блоків: емоційного, комунікативного, поведінкового та мотиваційного, кожний з яких спрямований на вирішення завдань, що відображені в меті блоку та кожного завдання взагалі. Апробація даної системи відбувалася поетапно. *Підготовчий* етап вирішував організаційні питання, ознайомлення з принципами поведінки учасників тренінгу та етичні принципи. *Діагностичний* етап передбачав аналіз актуальних емоційно-деструктивних тенденцій учасників групи, об'єктивування негативних аспектів особистісного розвитку дитини у грі, комунікації, малюванні тощо; підбір адекватних меті роботи методів. *Корекційно-розвивальний* етап передбачав формування адекватних способів поведінки в емоціогенних ситуаціях; розвиток здатності усвідомлення себе і своїх можливостей; розширення

сфери усвідомлення почуттів і переживань; подолання емоційно-особистісного егоцентризму. Завданням підсумкового (закріплюючого) етапу було узагальнення сформованих адекватних способів поведінки, саморегуляції емоцій, опанування навичками комунікації з оточенням.

9. Доведено, що участь молодших школярів з високим рівнем поведінкових емоційних деструкцій у корекційній системі призвели до позитивних змін, у характері комунікації учнів експериментальної групи, покращення взаємовідносин дітей з однокласниками, з близькими та уважності на уроках. Також, самі учасники корекційно-розвивальної системи відзначали, що вони стали більш впевненими, активними у повсякденному житті, розпочали більше спілкуватися з однокласниками та відчують зовні доброзичливе ставлення до себе.

Перспективами в пізнанні даної проблеми вбачаємо, розширення досліджень на інших вікових етапах розвитку учнів та поглиблене вивчення причин виникнення емоційно-деструктивної поведінки, з урахуванням їх гендерних особливостей.

Основні положення дисертації відображено в таких публікаціях:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Яцишина А.М. Дослідження психологічних основ деструктивної поведінки та її прояву у дітей шкільного віку *Наука і освіта*. 2016. № 11. С. 72-79.

2. Яцишина А.М. Дослідження емоційно-деструктивної поведінки в контексті гіперактивності та особистісних особливостей. *Наука і освіта*. 2018. № 9-10. С.13-20.

3. Яцишина А.М. Статистично-достовірні відмінності емоційно-деструктивної поведінки дітей в залежності від рівня її прояву. *Психологічний часопис : збірник наукових праць*. №3. Вип. 23. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2019. С. 107-119.

4. Яцишина А.М. Аналіз специфіки психологічного розвитку дітей 7-10 років. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. №4. Т.2 . С. 111-115.

Статті у наукових виданнях іноземних держав:

5. Chebykin O., Yacishina A. Peculiarities of manifesting hyperactivity by juniorschool age children. *Science and Educationa New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VI (71), Issue: 173, 2018 Sept. Budapest. P. 47-54.

6. Chebykin O., Yacishina A. Clarification of psychological content of developing personality's emotional and destructive behavior. *Innovative solutions in modern science*. №8 (27). 2018. Dubai. P.140-146.

7. Чебикин О. Я., Яцишина А. М. Особливості корекції емоційно-деструктивної поведінки учнів початкових класів. *Науковий огляд*. № 9 (52). 2018. С. 188-212.

Публікації в інших наукових виданнях:

8. Яцишина А. М. Соціально-психологічні умови корекції деструктивної поведінки особистості, що розвивається. *Інсайд : психологічні виміри суспільства* : матер. міжнар. конф. / ред. кол. : І. С. Попович, С. І. Бабатіна, І. Р. Крупник та ін. Херсон : ВД «Гельветика», 2019. Вип. 1(16). С. 311-313.

9. Яцишина А. М. Проблема деструктивної поведінки особистості, що розвивається. *Priority directions of science development*: матеріали II міжн. наук.-практ. конф. (25-26 листопада 2019), Львов. С. 389-395.

10. Яцишина А. М. Формування індивідуальних особливостей дітей у молодшому шкільному віці. *Scientific achievements of modern society*: VII междунар. науч.-практ. конф. (4-6 марта 2020 г.). Ливерпуль, Великобритания. С. 1074-1078.

Авторські свідоцтва:

11. А.с. «Методика визначення рівня прояву емоційно-деструктивної поведінки». О.Я. Чебикін, А.М. Яцишина. № 82307; опубл. 17.10.2018. 20 с.

12. А.с. «Методика визначення прояву гіперактивності». О.Я. Чебикін, А.М. Яцишина. № 82308; опубл. 17.10.2018 р. 20 с.

АНОТАЦІЯ

Яцишина А.М. Психологічні умови корекції емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2021.

У дисертаційній роботі представлено теоретико-емпіричний аналіз емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку, що розглядається як процес неадекватних руйнівних дій, спрямованих на ускладнення взаємодії особистості на початкових етапах онтогенезу з соціальним оточенням. Розроблено структурну модель емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку, що відображає сукупність критеріальних характеристик (когнітивний, рефлексивний, комунікативний, поведінковий), які у поєднанні своїх показників визначають виникнення, протікання та розвиток специфічних особливостей емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку. Розроблено (у співавторстві) комплекс діагностичного інструментарію: «Методика визначення рівня прояву емоційно-деструктивної поведінки» та «Методика визначення прояву гіперактивності», результати апробації яких показали високу надійність та валідність, що дозволяє використовувати їх в дослідницьких та практичних цілях.

Емпірично встановлено взаємозв'язки між усіма показниками, що вивчаються. Доведено, що стійка тенденція до формування високого рівня емоційно-деструктивної поведінки притаманна учням, яких відрізняє прояв емоцій негативної модальності таких як агресія, ворожість, страх, тривога,

роздратування, смуток, образа, заздрість, зневага тощо, гіперактивність (зайва рухливість, непосидючість, напруженість, неухважність, низька працездатність, неорганізованість), схильність до провокування конфліктних ситуацій, низька самооцінка, агресивне, вороже ставлення до оточуючих, сім'ї, друзів, вчителя, байдуже ставлення до школи, навчання. Розроблено та успішно апробовано програму психологічної корекції емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку.

Ключові слова: деструкція, деструктивна поведінка, емоційно-деструктивна поведінка, гіперактивність, корекція.

Яцишина А.Н. Психологические условия коррекции эмоционально-деструктивного поведения детей младшего школьного возраста.— Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2021.

В диссертационной работе представлены теоретико-эмпирический анализ эмоционально-деструктивного поведения детей младшего школьного возраста, который рассматривается как процесс неадекватных разрушительных действий, направленных на усложнение взаимодействия личности на начальных этапах онтогенеза с социальным окружением. Разработана структурная модель эмоционально-деструктивного поведения детей младшего школьного возраста, отражающая совокупность критериальных характеристик (когнитивный, рефлексивный, коммуникативный, поведенческий), которые в сочетании своих показателей определяют возникновения, протекания и развитие специфических особенностей эмоционально-деструктивного поведения детей младшего школьного возраста. Разработан (в соавторстве) комплекс диагностического инструментария: «Методика определения уровня проявления эмоционально-деструктивного поведения» и «Методика определения проявления гиперактивности», результаты апробации показали высокую надежность и валидность, что позволяет использовать их в исследовательских и практических целях. Эмпирически установлено взаимосвязи между всеми показателями, которые изучаются. Доказано, что устойчивая тенденция к формированию высокого уровня эмоционально-деструктивного поведения присуща ученикам, которых отличает проявление эмоций негативной модальности как агрессия, враждебность, страх, тревога, раздражение, уныние, обида, зависть, презрение и т.д., гиперактивность (лишняя подвижность, неусидчивость, напряженность, рассеянность, низкая работоспособность, неорганизованность), склонность к провоцированию конфликтных ситуаций, низкая самооценка, агрессивное, враждебное отношение к окружающим, семьям, друзьям, учителям, безразличное отношение к школе, обучению. Разработана и успешно апробирована

система психологической коррекции эмоционально-деструктивного поведения детей младшего школьного возраста.

Ключевые слова: деструкция, деструктивное поведение, эмоционально-деструктивное поведение, гиперактивность, коррекция.

Yatsishina A.M. Psychological conditions for the correction of emotionally destructive behavior of children of primary school age. – Manuscript.

The thesis for the Psychology candidate's degree, speciality 19.00.07 – pedagogical and developmental psychology. – State Institution «South Ukrainian national pedagogical university after K. D. Ushynsky», Odesa, 2021.

The dissertation work presents a theoretical and empirical analysis of the emotional and destructive behavior of children of primary school age, which is considered as a process of inadequate destructive actions aimed at complicating the interaction of the individual at the initial stages of ontogenesis with the social environment. A structural model of emotional-destructive behavior of primary school children has been developed, reflecting a set of criterion characteristics (cognitive, reflexive, communicative, behavioral), which, in combination of their indicators, determine the occurrence, course and development of specific features of emotional-destructive behavior of primary school children. A complex of diagnostic tools was developed (in co-authorship): «Method for determining the level of manifestation of emotional-destructive behavior» and «Method for determining the manifestation of hyperactivity», the results of testing showed high reliability and validity, which allows them to be used for research and practical purposes.

An empirical relationship has been established between all the indicators that are studied. It has been proved that a stable tendency towards the formation of a high level of emotional-destructive behavior is inherent in students who are distinguished by the manifestation of emotions of a negative modality such as aggression, hostility, fear, anxiety, irritation, despondency, resentment, envy, contempt, etc., hyperactivity (excessive mobility, restlessness, tension, absent-mindedness, low efficiency, disorganization), a tendency to provoke conflict situations, low self-esteem, aggressive, hostile attitude towards others, families, friends, teachers, indifference to school, learning. Developed and successfully tested a system of psychological correction of emotionally destructive behavior in primary school children.

Key words: destruction, destructive behavior, emotionally destructive behavior, hyperactivity, correction.